

Варшавська угода в українській історіографії

Стопчак Микола Володимирович народився 1 січня 1951 р. в с. Веснянка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. У 1977 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1981 захистив кандидатську дисертацію. Завідувач кафедри соціально-економічних наук Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Автор наукових праць з української історіографії Директорії УНР, серед них: «Причини і наслідки повстання проти гетьмана П. Скоропадського в оцінці української історіографії державницького напрямку», «Проблеми взаємин урядів УНР та ЗУНР у 1919 р. в українській історіографії», «Дипломатична служба Директорії УНР: до історіографії проблеми» та ін.

Підписання у Варшаві представниками Української Народної Республіки та Речі Посполитої Польської «Політичної конвенції між Польщею і Україною», яка одержала в українській історіографії назву Варшавського договору, дістало суперечливу, часом контраверсійну оцінку не лише різних прошарків українського суспільства, а й вітчизняних істориків. Метою пропонованої статті є вивчення розмаїтих оцінок українських учених цієї важливої наукової і політичної проблеми, аналіз суперечливих сторін угоди. Поставлено також завдання визначити ті питання, які досі були поза увагою дослідників, хоча і не втратили своєї актуальності в контексті сьогоденних українсько-польських відносин. У зв'язку з цим автор повністю поділяє думку сучасного українського історика Ю. Терешенка, що «осмислення суперечливого характеру змісту Варшавського договору, нерівноправний характер якого щодо України завдав зрештою шкоди і Речі Посполитій Польській, є необхідним для

міцного і тривалого співробітництва між Польщею і Україною на сучасному етапі»¹.

До об'єктивної оцінки Варшавського договору закликав у свій час один з його ініціаторів — Головний отаман С. Петлюра. «Коли б не польсько-українська згода, не відомою ще була б дальша доля нашої державності. Хай поляки не додержали свого слова і зрадили нам, — ми все ж за цей час і сили організовані свої збільшили, і ясність планів своїх устаткували на майбутнє», — ці слова голови Директорії УНР були обрані С. Литвином для епіграфа до розділу «Варшавський договір: Pro-et-contra» ґрунтовної монографії, присвяченої С. Петлюрі². Розглядаючи складну і надзвичайно несприятливу для України міжнародну ситуацію, катастрофічне становище на фронтах, С. Литвин робить висновок, що в цих умовах Варшавська угода була єдиним порятунком і не суперечила ідеї самостійності УНР. На його думку, в результаті невизнання незалежності української держави країнами Антанти і фактичне застосування по відношенню до неї блокади республіканський провід міг розраховувати лише на підтримку Польщі та Румунії. Оскільки остання обмежилась тільки продажем Армії УНР військової амуніції, РПП «залишилася чи не єдиною країною, зацікавленою у продовженні визвольної боротьби України». С. Литвин звертає увагу, що лише Польща «могла надати їй реальну військову допомогу». За його словами, С. Петлюра «мав на меті прискорити порозуміння з Польщею, а потім і з країнами Антанти», «саме такого кроку нагально вимагала загально політична і військова ситуація»³. Посилаючись на листа С. Петлюри до А. Лівіцького від 11 листопада 1919 р., вчений зауважує, що «шляхом політики зближення з Польщею Петлюра сподівався отримати визнання України Антантою, а потім, отримавши допомогу для боротьби з більшовиками, повернутися на рідні терени»⁴.

С. Литвин вдало полемізує з опонентами С. Петлюри як з правого, так і з лівого таборів українського суспільно-політичного життя, які закидали Головному отаманові «державну зраду» та «продаж» Галичини полякам тощо. Безперечно, більшість цих закидів мала виключно вузькопартійне спрямування і містила полемічні випадки на адресу своїх політичних опонентів. Деякі з них, наприклад, В. Винниченка («Відродження нації»), П. Христюка («Замітки і матеріали до історії української

революції»), М. Шаповала («Велика революція і українська визвольна програма»)⁵ та ін. відбивають партійно-політичні упередження авторів. Зокрема, В. Винниченко гостро критикує державний провід УНР і його політику після своєї відставки, перекладаючи на нього всю відповідальність за поразку у національно-визвольних змаганнях. Проте, на нашу думку, той чи інший крок політичного лідера мав збігатися з інтересами країни та бути професійно виваженим, чого, на жаль, бракувало більшості політичних лідерів УНР. Зокрема, заява І. Мазепи про демісію, яку він подав на вимогу своєї партії (УСДРП) невдовзі після укладення Варшавської угоди з посади голови уряду, зайвий раз засвідчила нестабільність у керівництві республіки і неспроможність проводу виробити єдину зовнішню політику.

Разом з тим і деяким українським ліворадикальним діячам доби визвольних змагань не можна відмовити у слушності їх закидів на адресу С. Петлюри. Йдеться, передусім, про висловлену М. Шаповалом тезу, що «договір з поляками готувався в глибокій таємниці — «нишком», навіть в тайні від голови уряду... і про існування дипломатичних актів ніхто не знав, опріч кількох змовщиків...»⁶. Попри гострий тон критики, її автор був правий по суті, адже текст українсько-польської політичної конвенції, укладеної 21 квітня 1920 р., був уперше опублікований у 1926 р. у праці С. Шелухіна «Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.». Треба зазначити, що умови, на яких українська сторона уклала договір, не були відомі ані голові уряду — І. Мазепі, ані українському дипломатичному корпусові за кордоном, і в тому числі українській делегації в Парижі, яка чи не останньою дізналася про спільний українсько-польський наступ на Київ.

Що стосується ставлення С. Литвина до праці С. Шелухіна, то воно нам видається не цілком виправданим. Адже С. Шелухіна потрібно вважати одним із перших експертів укладеного лідером УНР з РПП договору. Його праця «Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.» присвячена безпосередньо питанню зовнішньополітичної орієнтації УНР на Польщу. Автор намагається з'ясувати міждержавні стосунки УНР і РПП на момент угоди, правомірність її укладення головою Директорії, Головним отаманом УНР С. Петлюрою. Проаналізувавши низку політичних документів, які він підписав, С. Шелухін констатує «узурпаційний характер» влади

С. Петлюри та протиправне підписання угоди, без повноважень від інших членів Директорії. Зауважуючи те, що в діях голови Директорії не було «правного титулу», їх протизаконність щодо Конституції 28 січня 1919 р., Шелухін підкреслив, що цим С. Петлюра «розірвав свій легальний зв'язок з Українською Народною Республікою і перетворив уряд, який працював з ним, в уряд Петлюри, бо уряд УНР міг мати свою повновасть тільки з Конституції 28 січня 1919 року»⁷. Вчений наголошує на протиправному характері підписання С. Петлюрою Варшавської угоди, оскільки він також порушив листопадове 1919 р. рішення про розподіл повноважень членів Директорії.

Розглянувши цю проблему з юридичної точки зору, С. Шелухін відзначив, що Рада народних міністрів УНР, яка повністю була залежна від Головного отамана, не мала юридичних підстав для скасування повноважень О. Макаренка та Ф. Швеця. Він, зокрема, наголошував, що їх повноваження «не може одніти своєю владою ні один з членів Директорії», і в тому числі голова Директорії — С. Петлюра, оскільки зазначена постанова уряду торкається розподілу повноважень, визначених не лише ним особисто, а колегіально цілим складом тогочасної Директорії. Тож скасувати вказану постанову, на думку С. Шелухіна, могла так само або Директорія «в її колегіальному складі, або ж Конгрес (Український Трудовий конгрес. — *Авт.*) і більш ніхто»⁸.

Водночас С. Шелухін показує негативні наслідки Варшавського договору для України, оскільки від самого початку двосторонні стосунки між обома державами були для України дискримінаційними. Значною мірою, на думку вченого, це було пов'язано з тим, що «УНР не мала органу, який був би уповноважений творити такі міжнародні договори, як цей, чи видавати кому б там не було уповноваження на заключення подібних договорів»⁹.

Слід констатувати, що вчений мав рацію, детально проаналізувавши документи про правомірність підписання головою Директорії УНР цієї угоди, детально розібравши всі елементи юридичного оформлення угоди. До цієї ж думки приходять автори вступної статті «Минуле, яке від нас приховали» у збірнику документів «Конституційні акти України, 1917—1920». Вони спиняються на кількох маловідомих подіях, зокрема, таких, як арешт 11 лютого 1920 р. у Кам'янці-Подільському уряду УНР та

формальна передача С. Петлюрі функцій «президента та головнокомандуючого, а разом — і права проведення зовнішньої політики колегії, що перебувала у Варшаві (у складі П. Христюка, А. Левицького та М. Сальського». На їхню думку, разом із скасуванням повноважень членів Директорії Ф. Швеця та А. Макаренка «зреалізувалися заміри Головного Отамана щодо усунення конкурентів для активної політичної діяльності»¹⁰.

Досить скептично оцінюючи працю С. Шелухіна — одного з найвідоміших на той час українських учених-правознавців, С. Литвин у згаданій монографії не заперечує, що Головний Отаман С. Петлюра був змушений до жорстких і швидких дій, аби надати Україні ще один шанс продовжувати боротьбу за незалежність. «За ситуації, що склалася в той час, — зазначає він, — оцінювати прийняті рішення за принципом дистильованої чистоти юридичного жанру, очевидно, немає сенсу... Очевидно, у даному випадку йдеться про отой єдиний шанс «політики — як мистецтва можливого», яким безстрашно скористався Петлюра»¹¹.

Критично аналізує укладення угоди з Польщею відомий український громадсько-політичний діяч і дипломат М. Галаган. В його мемуарах, які за своїм об'єктивним висвітленням історичних подій не поступаються більшості наукових досліджень 1920—1930 рр. і ґрунтуються на поважній документальній основі, знайшли відображення не лише його власна, а й позиції чи не цілого дипломатичного корпусу України за кордоном. Він, зокрема, зазначив, що угода суттєво вплинула на ще більше розмежування політичних діячів та негативно позначилась на дипломатичній діяльності українців. Таємність укладення та непоінформованість українських посольств і місій про її зміст спричинили невизначеність багатьох аспектів їх роботи, що значною мірою зашкодило зовнішньополітичній діяльності УНР.

М. Галаган звертав увагу на те, що сам текст Варшавського договору, а також обговорення зміни політичного курсу республіки за кордоном після його укладення відбувалося на нараді дипломатичних представників України у Відні лише 18 серпня 1920 р. — через чотири місяці після його укладання. Він особисто не бачив наслідків «зреалізування цього договору», відзначаючи, що Польща використала скрутне становище Ук-

раїни і добилася «значних територіальних та економічних уступок»¹².

Перебіг процесу встановлення дипломатичних відносин між Україною та Польщею в добу українських національно-визвольних змагань висвітлений у працях істориків української діаспори (І. Мазепи, М. Стахіва, П. Мірчука, В. Вериги та ін.)¹³. Він знайшов також відображення у статтях та монографіях сучасних вітчизняних дослідників (С. Варгатюка, О. Калакури, Т. Кучер, Т. Зарецької, В. Яблонського, В. Срібняка, О. Павлюка та ін.)¹⁴. Більшість авторів констатує, що українські дипломатичні відносини з Польщею від часу утворення УНР і Речі Посполитої Польської не мали послідовного і тривкого характеру. Після укладення Берестейського мирного договору Україна опинилася у політичному фарватері центральних держав, а у Польщі на зміну прийшов вплив країн Антанти. Ця обставина ускладнювала встановлення дипломатичних відносин і обмін дипломатичними представництвами. І все ж у жовтні 1918 р. польська регентська рада направила в Україну свого офіційного представника Ст. Ванковича як надзвичайного і повноважного міністра при гетьмані П. Скоропадському для якнайшвидшого налагодження відносин між обома країнами. Відповідно до Варшави був висланий репрезентант гетьмана консул у Лодзі — Нілус¹⁵. Проте після ліквідації Гетьманату дипломатичний представник Польщі залишив Київ і разом з гетьманським урядом демонстративно виїхав до Одеси. Через якийсь час покинув Варшаву і Нілус. Як зазначає Т. Зарецька, з приходом до влади Директорії у керівних колах УНР утверджувалась думка про необхідність порозуміння з Польщею і налагодження з нею дипломатичних відносин¹⁶. Початок поклала українська дипломатична місія на чолі з В. Прокоповичем, яка 31 грудня 1918 р. виїхала до Варшави. Її метою було встановлення порозуміння між обома країнами, а також отримання відповідної інформації щодо перспектив українсько-польських відносин. У свою чергу Польська республіка також шукала можливості для встановлення дипломатичних контактів з українським урядом¹⁷.

Потрібно зауважити, що в цей період УНР фактично перебувала у стані війни з Польщею з огляду на військовий конфлікт між українцями і поляками в Галичині. В цих умовах встановлення постійних дипломатичних відносин між УНР і Польщею було неможливим. І все ж обидві новопосталі держави були за-

цікавлені у нормалізації відносин. Особливо важливе значення мав вибір представників для переговорів з польською стороною, їх фаховий рівень, а не партійна приналежність, що за доби Директорії була одним із вирішальних чинників у доборі кадрів на дипломатичні посади. На думку відомого українського історика М. Стахіва, «для тієї дипломатичної акції мусили бути визначені найліпші сили», однак, за його словами, вибір кандидатур на дипломатичні посади у Варшаві, де «дипломатична акція мала життєве значення для України», «був просто фатальним». Він вважав, що В. Прокопович та О. Карпинський за своїм фаховим рівнем не відповідали важливій місії, на яку були делеговані, не були спроможні протистояти досвідченим польським дипломатам, і тому «вислід їхньої дипломатії не міг принести для України нічого»¹⁸. Вони не змогли вплинути на вирішення бодай якихось спірних українсько-польських питань на користь УНР.

Більш енергійною та цілеспрямованою, ніж українська, була дипломатія Польщі. Водночас з успішними бойовими діями вона продовжувала активно діяти на міжнародному рівні, аби прилучити землі Східної Галичини і мала змогу впливати на формування світової opinio pro Ucraina, де тривалий час зовнішньополітична орієнтація залежала від партійних ухвал та міжпартійної боротьби. Українська сторона, на думку М. Стахіва, повинна була активізувати свої дипломатичні заходи на Паризькій мирній конференції, де представники Польщі неодноразово заявляли про свої територіальні домагання щодо західноукраїнських земель. Однак вибір голови української делегації в Парижі, за його словами, був не дуже вдалим. «При всіх труднощах об'єктивного характеру, можна було б на цім ґрунті таки дечого добитися, якби був зручнійший голова делегації», — наголошує він¹⁹.

Українська сторона негативно оцінює місію Б. Курдиновського, який без консультацій та погодження з урядом УНР 24 травня 1919 р. підписав від свого імені таємну угоду з прем'єр-міністром Польщі І. Падеревським. Ця угода фактично була першим кроком до втрати Україною Східної Галичини. І хоча республіканський уряд визнав її недійсною, за словами М. Стахіва, «дипломатична діяльність» Б. Курдиновського суттєво зашкодила українській зовнішній політиці, оскільки у подальших пе-

реговорах Польщі з УНР була «відправною точкою» для польської дипломатії²⁰.

Не досить вдалим був вибір наступної української місії до Польщі, яку очолив П. Пилипчук. Її функції були обговорені і узгоджені з президентом ЗОУНР Є. Петрушевичем. Маючи мандат добитися нейтралітету поляків під час спільної операції Дієвої армії УНР та Української галицької армії проти більшовиків, місія, за словами В. Вериги, «дійсно домовилася... але коштом компрометуючої заяви її голови, що уряд УНР “нічого не має проти окупації” Східної Галичини»²¹. Ця місія, за словами вченого, не лише зробила «ведмежу послугу українській дипломатичній місії в Парижі», а й насторожила уряд ЗОУНР і «зміцнила підозру, що Директорія не цікавиться долею Галичини», а лише використовує УГА у боротьбі з радянською Росією²².

В. Верига спиняється на окремих питаннях взаємовідносин урядів УНР та ЗОУНР в ході українсько-польського переговорного процесу, а також розглядає наслідки Варшавської угоди. На його думку, Варшавська угода «перекреслила Акт Соборності 22 січня 1919 р., який зв'язував обидва українські уряди». Він звертає увагу, що небажання «урядових кіл, близьких до Петлюри, які відмовилися піти на невеличкий компроміс із Президентом Є. Петрушевичем у справі реорганізації Директорії й уряду УНР в жовтні 1919 р., але погодилися на повну капітуляцію перед Польщею за визнання карликової УНР на чолі з С. Петлюрою»²³.

У нечисленних працях науковців, до яких належить і В. Верига, розглядається текст Декларації української делегації на чолі з А. Лівичким від 2 грудня 1919 р., згідно з якою визнавалася передача Східної Галичини Польщі. За цим документом, як зауважує В. Верига, остання «одержувала не тільки Холмщину з Підляшшям та західні повіти Волині й Полісся, що за Берестейським договором належали Українській Народній Республіці, але й всю Галичину»²⁴. І хоча декларація відкрила шлях до укладення подальшого політичного і військового договору між обома країнами, польські політики ще тривалий час вичікували, одержавши мирні пропозиції від радянської Росії, намагаючись дістати гарантії повернення Польщі земель, які їй належали до 1772 р. Провідні кола Польщі, на думку вченого, не були одноставні щодо майбутнього союзу з УНР²⁵.

Діяльність польських дипломатів на Паризькій мирній конференції висвітлює у своїй статті «Українсько-польські відносини в період відновлення державності Польщі. 1918—1919 рр.» Т. Зарецька. Авторка наголошує, що у лютому—березні 1919 р. польська делегація на Паризькій мирній конференції оголосила заяви про необхідність визнання за РПП території Східної Галичини. У червневій декларації Польського Національного Комітету в справі східного кордону, зокрема, наголошувалось, що існування малих самостійних держав, таких, як Білорусь і Україна, не поєднаних з Польщею, є вкрай шкідливим для її інтересів²⁶. Детально розглядаючи діяльність польських дипломатів, дослідниця робить акцент на особистих контактах Ю. Пілсудського з С. Петлюрою. «Ю. Пілсудський, — наголошує вона, — який шукав союзника в Україні, вирішив, що С. Петлюра саме той політичний діяч, який зробить усе залежне від нього для відродження української державності»²⁷. В іншій своїй статті «Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919—1920)» Т. Зарецька підкреслює позитивну роль Ю. Пілсудського у розвитку українсько-польських відносин, який не бажав бачити своїм сусідом радянську Україну. На думку дослідниці, він, «пильнуючи, в першу чергу, польські національні інтереси, доклав зусилля до затвердження польсько-українського союзу» та став ініціатором поновлення переговорів представників УНР з делегацією польського уряду. Дослідниця наголошує, що «йшла мова про спільний союз проти Радянської Росії, яка загрожувала незалежності двох держав»²⁸.

Перебіг складного процесу переговорів між Українською Народною Республікою та Річчю Польською Посполитою, які передували укладенню Варшавської угоди, а також висвітлення критичного ставлення до договору українськими дипломатичними колами подано в статті Ю. Терещенка «Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією», вміщеній у збірнику «Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань». Автор підкреслює, що «зміст Варшавського договору свідчив про слабкість позиції УНР, яка була для свого нового партнера союзником без території, сильної армії і надійної підтримки в масах»²⁹. Водночас, аналізуючи міжнародну ситуацію, яка складалася не на користь України, Ю. Терещенко наголошує, що укладення договору було

проривом «у справі офіційного визнання УНР європейським світом». Аналізуючи нерівноправність умов договору для України, автор висвітлює реакцію української громадськості загалом та дипломатичних кіл зокрема на його підписання. Він подає перебіг Віденської наради голів дипломатичних представництв УНР (1920 р.), на якій обговорювалися наслідки укладення Варшавського договору для України, і висвітлює погляди двох протилежно діаметральних течій, які виникли під час обговорення. Одні, за словами Ю. Терещенка, вважали Варшавський договір «значним політико-дипломатичним успіхом» і початком доби самостійного виходу України на міжнародну арену, інші — дивилися на договір скептично, заявляючи, що «Польща використовує скрутне становище уряду УНР, щоби змусити його підписати не вигідний для України договір»³⁰. Автор підкреслює, що українське зовнішньополітичне відомство в одному з своїх оглядів зазначало, що Варшавська угода «відтягує» Польщу від «можливості» майбутнього союзу з Росією і таким чином значно «ослаблює силу російського мілітаризму». Водночас, як стверджує вчений, УНР одержала на основі цього договору «моральну допомогу у формі визнання де-юре державної суверенності і реальну підтримку на політичному, мілітарному і фінансовому полі». За його словами, Україна «зруйнувала бар'єр, що загороджував їй дорогу в Західну Європу»³¹.

У колективній монографії «Нариси з історії дипломатії України», яка побачила світ у 2001 р., окремий параграф присвячено Варшавській угоді. Його автор — О. Павлюк, дослідивши еволюцію українсько-польських відносин, наголошує, що «обидві сторони були зацікавлені в досягненні згоди й спільних діях проти більшовиків». За його словами, для С. Петлюри союз із Варшавою лишався єдиною надією на продовження боротьби за незалежну Українську державу. За допомогою цього альянсу голова Директорії намагався, як вважає О. Павлюк, «дістати підтримку й визнання Антанти»³². Польський лідер, на думку останнього, вбачав головну загрозу польській державності у більшовицькій Росії, на послаблення якої і був спрямований військово-політичний союз з УНР³³. Розглядаючи нерівноправність умов договору для України і Польщі, що значною мірою визначало залежність УНР від свого польського спільника, О. Павлюк наголошує, що «українські дипломати не хотіли погоджуватися на вимоги Варшави встановити польський

контроль над українською армією та залізницями й призначити поляків на посади заступників міністрів усіх українських міністерств». Як зазначає автор, саме безнадійність становища української армії на фронтах зумовила «ультимативність вимог поляків і слабкість позицій Петлюри»³⁴.

Водночас О. Павлюк звертає увагу на той факт, що серед польських військових та політичних сил не відчувалося єдності позицій щодо можливої угоди Ю. Пілсудського з С. Петлюрою, незважаючи на те, що Україна в цьому альянсі мала відіграти «роль молодшого партнера». Польські праві, передусім ендеки, які мали більшість у сеймі, зазначає він, були стурбовані тим, що «проукраїнська» політика Ю. Пілсудського лише антагонізує Росію. Крім того, вони не довіряли Україні, з її недавньою орієнтацією на Німеччину та спробою втілити у життя ідею коронного краю Східної Галичини та Буковини, і саме тому виступали проти підтримки української незалежності в будь-якій формі³⁵. Варшавський договір, підкреслює О. Павлюк, «став практичною спробою реалізації “федераційної” концепції Ю. Пілсудського»³⁶. Польські соціалісти, в свою чергу, хоч і не виступали проти можливості існування самостійної Української держави, проте не підтримували ідею військового протистояння з радянською Росією і прагнули мирного розв'язання проблеми. Серйозним досягненням автора треба визнати зроблений ним аналіз «української» політики Ю. Пілсудського, її популярності та водночас несприйняття польськими урядовими і політичними чинниками, а також ставлення до планів польського лідера з боку Антанти та США. Автор звертає увагу на ті обставини, що у відношенні до планів Ю. Пілсудського просунулися далі на схід «відігравали свою роль скептицизм в оцінці шансів на утворення й зміцнення Української держави, врахування інтересів білої Росії та насторожене ставлення американської еліти до особистості Ю. Пілсудського, з огляду на його участь у соціалістичному русі та пронимецьку орієнтацію під час світової війни»³⁷.

Аналізуючи причини поразки УНР і Польщі у військовій кампанії проти РСФРР, О. Павлюк визначає три головних фактори, які від самого початку укладання альянсу Петлюра—Пілсудський задалегідь прирікали його на невдачу. Одним з них він вважає той факт, що союз мав у значній мірі персональне забарвлення, тобто це був «персональний союз» двох голів де-

ржав», який «спирався на їхні особисті домовленості». Водночас, наголошує автор, «вимушені до об'єднання фактично силою обставин, союзники не надто довіряли навіть один одному». В цьому контексті, на думку О. Павлюка, полягає одна з невдач спільної українсько-польської антибільшовицької акції. Оскільки «обидва лідери так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників», стверджує О. Павлюк, «кампанія не стала консолідуючим національним чинником ні в Україні, ні в Польщі»³⁸. Іншою, не менш важливою, причиною поразки українсько-польського військового виступу проти радянської Росії автор вважає не виправдане очікування обох провідників на масове антибільшовицьке повстання, яке мало підтримати українсько-польську військову акцію проти більшовицького режиму в Наддніпрянщині. Одночасно з тим, що українське селянство сприймало польську військову присутність лише як ворожу окупацію, галицьке громадянство сприйняло Варшавську угоду як зраду українських національних інтересів українським республіканським проводом. Наголошуючи на цих головних причинах, які обумовили поразку спільних українсько-польських дій проти радянської Росії після підписання Варшавської угоди, О. Павлюк також звертає увагу на вплив низки зовнішніх факторів, зокрема з боку країн Антанти, та внутрішні суспільно-політичні обставини в українському і польському проводах, що відіграли не останню роль у розвитку подій³⁹.

Розглядаючи витоки українсько-польського військового союзу, В. Яблонський звертає увагу на вирішальний фактор його укладення — залежність УНР від вирішення питання Східної Галичини. Двозначність українсько-польських дипломатичних відносин, які, на нашу думку, безпосередньо полягали у неспроможності лідерів обох українських державних утворень визначити спільну внутрішньо-політичну орієнтацію та зовнішню політику спричинилися до того, що кожна з сторін (УНР і ЗУНР—ЗОУНР) мусила самостійно шукати політичних союзників та шляхів для оборони власної незалежності. У цьому випадку варто визнати слушність думки, висловленої В. Яблонським, — «перебіг подій на внутрішньому фронті, перехід УГА на бік Денікіна відкрив шлях Директорії для встановлення взаємин з Польщею»⁴⁰. Він також підкреслює, що внаслідок неузгодженості дій, ні поляки, ні українці не змогли використати моменту. Автор робить висновок, що українсько-польська

коаліція була «запізнілою і самотужки не змогла протистояти зміцнілій армії більшовицької Росії». На його думку, «український уряд, добровільно поступившись значною територією і тим самим збільшивши кількість опозиціонерів», одержав взамін офіційне визнання УНР як незалежної держави лише від однієї країни⁴¹.

Оцінюючи позитивні і негативні наслідки Варшавської угоди, Ю. Терещенко коментує також значення Декларації української делегації від 2 грудня 1919 р., яка офіційно закріпила умови, на яких фактично і викристалізувалася військово-політична конвенція. «Попри всі негативні моменти, пов'язані з територіальними поступками (визнання кордону між обома державами по лінії р. Збруч), — зазначає у своїй статті Ю. Терещенко, — цей документ мав свої позитивні сторони». Вчений наголошує, що, спираючись на декларацію від 2 грудня 1919 р., український уряд одержав можливість знайти на польській території притулок для рештки Армії УНР та евакуації державних установ, а також підготовку бази, «на якій могла розпочатися реорганізація збройних сил України»⁴².

Одним із напрямів української дипломатії, який одержав розвиток після прийняття Україною декларації від 2 грудня 1919 р., була військово-дипломатична діяльність уряду. Одразу після оголошення документа українським військам, які перейшли р. Збруч, було дозволено вільне пересування. Невдовзі вони були зосереджені компактними групами в таборах для інтернованих, в яких і планувалося формування української мілітарної бази. Ця проблематика широко висвітлена в українській історичній літературі діаспори, більшість праць якої мають мемуарний характер. У 1990–2000 рр. з'явилося декілька узагальнюючих досліджень, присвячених проблемам української військової дипломатії в Польщі. Значною мірою вони висвітлюються у монографічних дослідженнях О. Колянчука, М. Литвина, С. Литвина та ін.⁴³ Окремим аспектам цієї проблеми, зокрема формуванню таборів для інтернованих, а також військово-виховній роботі в них присвячено праці І. Срібняка⁴⁴. Дослідник, переосмислюючи праці своїх попередників, доходить висновку, що С. Петлюра «шляхом укладення військової конвенції з Польщею досяг правової основи для формування з'єднань Української Армії; дипломатично забезпечив можливість повернення Армії УНР з 1-го Зимового походу для

відпочинку та переформування; створив нечисельну, але боєздатну армію, яка до кінця залишалася вірною Батьківщині й народу»⁴⁵.

Підсумовуючи аналіз української історіографії, присвяченої оцінці Варшавської угоди, треба відзначити: попри всю її контраверсійність, більшість дослідників схиляється до висновку, що вона надала можливість українській армії ще на рік продовжити боротьбу за незалежність нашої держави. «Головному диригенту польсько-українського союзу С. Петлюрі вдалось можливим поступитись частиною української території з тим, щоб відстояти державність на Великій Україні», — наголошує Ю. Терещенко⁴⁶. Оцінюючи можливі наслідки Варшавської угоди з Польщею, Головний отаман робив ставку передусім на визволення території України від більшовицької окупації, яка була головною загрозою соборності українських земель. Це дає підстави говорити про далекоглядність українського лідера і визначити стратегічне значення військово-політичної конвенції як єдино правильного на той час кроку до збереження самостійного існування УНР.

¹ Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. — Фастів, 1999. — С. 138.

² Цит.: Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К., 2001. — С. 339.

³ Там само. — С. 342.

⁴ Там само. — С. 343.

⁵ Винниченко В. Відродження нації: У 3 кн. — К., 1990; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: У 3 т. — Прага, 1942; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917—1920 рр.: У 4 ч. — Відень, 1921; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928.

⁶ Шаповал М. Зазн. праця. — С. 176.

⁷ Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й Петлюрою. — Прага, 1926. — С. 15.

⁸ Там само. — С. 16.

⁹ Там само. — С. 6.

¹⁰ Конституційні акти України, 1917—1920. — К., 1992. — С. 33.

¹¹ Литвин С. Зазн. праця. — С. 345.

¹² Галаган М. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. IV. — С. 263.

¹³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Прага, 1943. — Т. III; Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Торонто, 1962. — Т.7; Мірчук П. Українська

- державність, 1917—1920. — Філадельфія, 1967; Верига В. Визвольні змагання в Україні, 1914—1923 рр. — Львів, 1998. — Т. II та ін.
- ¹⁴ Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії УНР // Нова політика. — 1996. — № 2. — С. 53—54; Калакура О. Акт злуки в контексті українсько-польських відносин // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. — К., 1999; Варшавська угода 21 квітня 1920 р. // Історична школа професора Володимира Задорожного: Наук. зб. — Ужгород, 1999. — Вип. 1. — С. 122—127; Зарецька Т. Українсько-польські відносини в період відновлення державності Польщі. 1918—1919 рр. // Україна і Польща — стратегічне партнерство на зламі тисячоліть: Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 229—236; Її ж. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919—1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 76—92; Павлюк О. Зовнішня політика УНР // Київська старовина. — 1997. — № 3/4; Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919—1920 рр. // Симон Петлюра та українська національна революція; Яблонський В. Від влади п'ятох до диктатури одного: історико-політичний аналіз Директорії УНР. — К., 2001 та ін.
- ¹⁵ Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції, 1917—1923. — Львів, 1924. — Т. II, кн. 5. — С. 7—8.
- ¹⁶ Зарецька Т. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919—1920 рр.) — С. 80.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. — Торонто, 1966. — Т.7. — С. 154—155.
- ¹⁹ Там само. — С. 154.
- ²⁰ Там само. — С. 160.
- ²¹ Верига В. Зазн. праця. — С. 197.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. — С. 202.
- ²⁴ Там само. — С. 198.
- ²⁵ Там само. — С. 199.
- ²⁶ Зарецька Т. Українсько-польські відносини в період відновлення державності Польщі. 1918—1919 рр. — С. 230.
- ²⁷ Там само. — С. 233.
- ²⁸ Зарецька Т. Зазн. праця. — С. 85.
- ²⁹ Терещенко Ю. Зазн. праця. — С. 134, 139.
- ³⁰ Там само. — С. 137.
- ³¹ Там само. — С. 135.
- ³² Павлюк О. Дипломатія незалежних українських урядів (1917—1920) // Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 383.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Там само. — С. 384.
- ³⁵ Там само. — С. 384—385.
- ³⁶ Там само. — С. 385.
- ³⁷ Там само. — С. 387.
- ³⁸ Там само. — С. 385—386.

- ³⁹ Там само. — С. 386—387.
- ⁴⁰ Яблонський В. Від влади п'яťох до диктатури одного: історико-політичний аналіз Директорії УНР. — К., 2001. — С. 91.
- ⁴¹ Там само. — С. 97—98.
- ⁴² Терещенко Ю. Зазн. праця. — С. 133.
- ⁴³ Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів, 1998; Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі, 1920—1939. — Львів, 2000; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К., 2001; та ін.
- ⁴⁴ Срібняк І. Симон Петлюра — на чолі держави та війська: До питання про польсько-українські взаємини 1919—1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція. — К., 1995. — С. 137—164; Його ж. Польська доба Симона Петлюри. 1920—1923 рр. // У 70-річчя Паризької трагедії, 1926—1996. — К., 1997. — С. 187—199; Його ж. Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) в 1919—1921 рр. // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. — Фастів, 1999. — С. 148—162; Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. // Укр. іст. журн. — 2000. — № 1. — С. 80—94; та ін.
- ⁴⁵ Срібняк І. Симон Петлюра — на чолі держави та війська. — С. 160.
- ⁴⁶ Терещенко Ю. Зазн. праця. — С. 138.